

HUTORIME, ALE AJ HŮTORIME? PRÍZVUK A KVANTITA VO VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČIACH V KORELÁCII S INÝMI SUPRASEGMENTMI

JOZEF BILSKÝ

Stupeň, forma, ročník štúdia: PhD., externá, 1.

Študijný program: slovenský jazyk

Konzultant: prof. PhDr. Júlia Dudášová, DrSc.

Kľúčové slová: dialekt, kvantita, prízvuk, penultima, tempo reči

1 Úvod

Cieľom našej práce je na pozadí zvukových nahrávok nárečových prehovorov zmapovať a porovnať suprasegmentálnu úroveň reči vo vybraných východoslovenských nárečiach. Hľadáme spoločné a špecifické znaky medzi jednotlivými nárečiami na suprasegmentálnej úrovni. Živá hovorená reč informátorov aktívne používajúcich svoj rodný dialekt nám poskytuje autentický materiál vhodný na analýzu prozodických vlastností reči. Pri analýze sme vychádzali z nahrávok v celkovej dĺžke trvania 85 minút. Samotnej analýze predchádzal zvukový prepis nahrávok z každého skúmaného nárečia vo fonetickej transkripcii. Nahrávky pochádzajú z troch geneticky rozdielnych dialektov východného Slovenska, a to z mesta Bardejov (severošarišský pomedzný areál), z obce Lendak (goralský dialekt), z obce Roztoky (západná časť rusínskych dialektov) a z mesta Snina (východná časť rusínskych dialektov). Skúmané prozodické vlastnosti sú sluchovou metódou navzájom konfrontované, jednak v rámci jedného nárečia, jednak medzi analyzovanými nárečiami navzájom. Dôvodom výberu týchto štyroch lokalít je fakt, že ide o geneticky odlišné dialekty v rámci východného Slovenska¹ a najmä z hľadiska geografickej dĺžky sú od seba relatívne priestorovo vzdialené. Kvôli vyššie uvedeným dôvodom, aktívnej znalosti severošarišského nárečia a dostupnej literatúre² predpokladáme, že realizácia suprasegmentálnych javov (najmä prízvuku) bude v týchto nárečiach odlišná.

2 Suprasegmentálny podsystém

Popri najmenších fónických jednotkách sa v ústnych jazykových prejavoch uplatňujú aj ďalšie zvukové vlastnosti, ktoré sa navrstvujú na fónické jednotky a fungujú ako nositele slabičnosti. Tieto zvukové javy sa nazývajú suprasegmentálne, prozodické prvky (Sabol, 2006). Tieto prvky majú vo vzťahu k segmentom podpornú, modifikujúcu a členiacu funkciu (Kráľ, 1989a). Prozodické vlastnosti reči nevznikajú základnou prácou artikulačných orgánov, ale sú dané až istou úpravou, moduláciou artikulačného prúdu. Hlas, artikulačný prúd sa dá stvárňovať trojako: časovo (kvantita, pauza, tempo, rytmus), silovo (intenzita hlasu, prízvuk, dôraz, emfáza) a tónovo (hlasový register a melódia reči) (Sabol, 2006). V nasledujúcich kapitolách a podkapitolách si bližšie popíšeme relevantné suprasegmenty vo vzťahu k výskumu prozodických vlastností reči vo vybraných východoslovenských nárečiach.

3 Severošarišské nárečie

¹ Pôvod týchto dialektov pozri v J. Dudášová-Kriššáková (2014, s. 11, s. 113) a F. Buffa (1995, s. 9).

² Podľa F. Buffu (1953, s. 13) je prízvuk v severošarišskom nárečí na predposlednej slabike, prízvuk v spisovnej rusínčine je voľný a pohyblivý (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 117) a prízvuk v goralských nárečiach je na prvej slabike (Buffa, 1976, s. 41).

Severošarišské nárečie má charakter pomedzného areálu. Jeho územie sa nachádza v priestore medzi ohybom horného toku Tople a pohorím Čergov. Z južnej strany ho ohraničuje lína Prešov – Giraltovec. Zaráďujeme ho do západného regiónu východoslovenského makroareálu (Krajčovič, 1988). J. Štolc (1994) toto nárečie klasifikuje ako nárečie severného Šariša a zaráďuje ho k šarišským nárečiam do strednej skupiny východoslovenských nárečí.

3.1 Kvantita

Kvantita – dĺžka nositeľov slabičnosti. Ide o vlastnosť, ktorá charakterizuje fonémy s najvyšším stupňom sonority. Tento prozodický jav má v slovenčine fonologicko-dištingtívnu funkciu. Na túto funkciu sa navrstvuje expresívna funkcia. Signalizuje ju výrazné pretiahnutie dôrazovej slabiky (Sabol, 2006). Doménou tejto funkcie kvantity je podľa J. Sabola (1981) najmä oblasť hovorového štýlu. Dĺžka hlások, slabík, slov, ale aj viet je variabilná. Rozlišuje sa absolútna (závisí od tempa reči) a relatívna dĺžka hlások (ako pomer trvania krátkej a dlhej hlásky) (Král, 1989b).

Východoslovenská oblasť dnes kvantitu nemá, pretože ju stratila v 15. – 16. storočí. Pred týmto obdobím východná slovenčina kvantitu mala v takom rozsahu ako západná slovenčina, no prípady typu *objet/obit*, *orzech/orich*³ naznačujú, že kvantita sa tu pred jej zánikom vyskytovala vo väčšom rozsahu ako v západnej slovenčine (Krajčovič, 1988). Kvantita v tomto nárečí bola zaznamenaná len v expresívnej funkcii, a to:

1. v dôrazových slovách, keď ide o rému ('a ja "ro::vno po 'dzveroch; 'a'e "va::ha; čer'vene je "dra::he::, ta "dze::);
2. v súvislosti s vopred nepripravenou výpoveďou ('lebo to::, "muším.; 'bu::lo, cho'dzi'i 'tudze.; 'voda 'idze::, 'dolu.);
3. pri citoslovciach ('jo::j, šag 'un je 'staubar, hej.)

Kvantita ako systémový jav sa v severošarišskom dialekte nevyskytuje. Jej výskyt sa takmer výlučne redukuje na jej využitie v expresívnej funkcii (Bilský, 2012). Ako ukázal výskum, túto prozodickú vlastnosť reči nemajú ani severošarišské fonémy s najvyšším stupňom sonority. So stratou kvantity vo východoslovenských nárečiach sa ich prozodický systém „ochudobnil“ o jednu fonologicko-dištingtívnu vlastnosť.

3.2 Prízvuk

Prízvuk (*anima vocis* – duch slova) je zvukovo komplexný jav. Ide o prozodému, ktorá vzniká silovou moduláciou artikulačného prúdu (Sabol – Zimmermann, 1994). Podľa J. Mistríka (1983) je prízvuk hlasová sila v slove a pri spontánnej hovorenej reči sa nemusí realizovať na každom slove. A. Král (1989a) rozlišuje prízvuk slovný (vyzdvihuje prízvučnú slabiku slova a je v spisovnej slovenčine na prvej slabike) a vetný (vyzdvihuje vo vete slovo alebo slovné spojenie a signalizuje sa ním réma výpovede), ďalej hlavný a vedľajší prízvuk, ktorý je na predposlednej alebo na tretej slabike štvor- a viacslabých slov.

Analogickým vývinom ako poľština prešli aj východoslovenské nárečia, a to jednak pri strate kvantity a jednak pri ustálení prízvuku na penultime (Buffa, 1976). Podobne ako vo väčšine východoslovenských nárečí sa staršie prozodické vlastnosti vyvíjali aj v nárečiach susednej poľštiny (Krajčovič, 1988). Spisovná „poľština má intenzívny prízvuk na predposlednej slabike“ (Sokolová, 2002, s. 40) a prízvuk v šarišských nárečiach je taktiež na penultime a je dynamický, veľmi výrazný, je výraznejší ako v spisovnom jazyku, pretože sa uskutočňuje pomocou silnejšej výdychovej sily (Buffa, 1995). Aj podľa R. Krajčoviča (1988) trvalý kontakt východnej slovenčiny s poľštinou pri vývine prozodických vlastností nebol bez dôležitosti. Poľština predstavuje monotonický typ jazyka bez prozodických dištingtívnych vlastností. Prízvuk v poľštine nemá fonologickú platnosť. K tomu typu patria aj východoslovenské nárečia (Dudášová-Kriššáková, 2008). Podľa F. Buffu (1995) spomínaný výrazný prízvuk sa v šarišských nárečiach dosahuje silou zvuku reči, výškou hlasu, ale aj miernym predĺžením vokálu prízvukovanej slabiky.

Podľa R. Krajčoviča (1988) sa prízvuk v strednej slovenčine ustálil na prvej slabike a má nízku intenzitu. Keďže podľa J. Kačalu – R. Krajčoviča (2011) bola spisovná slovenčina kodifikovaná na

³ Tieto prípady sú značne rozšírené najmä na v spišskom a šarišskom nárečovom areáli.

základe kultúrnej strednej slovenčiny, tak usudzujeme, že nižšia intenzita prízvuku v spisovnej slovenčine v porovnaní s východoslovenskými nárečiami súvisí s prirodzenou genézou prízvuku v strednej slovenčine. Podľa R. Krajčoviča (1988) sa prízvuk v strednej slovenčine často zjavuje aj na predposlednej slabike. Tento prízvuk je výraznejší, niekedy melodický a je motivovaný⁴ (napr. mi bud'eme plaťit' a druhí si bud'e jav'ori vi't'ínat'; čo má'te nov'ieho?).

V našom výskume sme zistili, že 185 zo 197 prízvukovaných slabík na trojslabičných a viacslabičných slovách je na penultime, čo zodpovedá 94 % prípadov (Ñe'bulo 'potom. Vipre'da'li.; Po 'pej'dzešat 'korun 'bulo.; Selezi'jaňi, 'oňi 'furd nacvi'čuju). Zvyšných 6 % prízvukov bolo zaznamenaných na prvej slabike slova ('Ono še "zavari. "Za žel'eza som "zavari.; ^{Ta}na veki 'amen.) (Bilský, 2012). Na základe nášho výskumu konštatujeme, že prízvuk sa v severošarišskom dialekte dominantne realizuje na penultime a tento jav považujeme za charakteristický fonologický znak severošarišského nárečia. Ale ako možno vysvetliť prízvukovanie prvej slabiky slova v tomto nárečí, ide skutočne len o náhodný a nepravidelný jav? Túto otázku sa pokúsime zodpovedať v nasledujúcich podkapiitolách.

Hlavný prízvuk na penultime v šarišských nárečiach je do takej miery silný a melodicky výrazný, že vedľajší prízvuk na prvej slabike slova alebo taktu je popri ňom značne nevýrazný (Buffa, 1995). Prízvučné slabiky sú melodicky vyššie ako susedné neprízvučné, a tak je slovný prízvuk „melodicko-dynamický“ (Kráľ, 1989a, s. 359). Aj v šarišských nárečiach sa prízvučné slabiky vyslovujú vyšším tónom ako neprízvučné slabiky a to spôsobuje, že šarišské nárečia majú „svojský melodický charakter.“ (Buffa, 1995, s. 118).

3.3 Dôraz

Dôraz je „výrazné melodicko-dynamické vyzdvihnutie niektorej časti výpovede.“ (Kráľ, 1989a, s. 360). Podľa J. Sabola (2006) je dôraz vetná aktualizácia prízvuku a ide o gramatizujúci prostriedok vety, ktorý súvisí s členením výpovede na tému a rému. Pri dôraznejšom prehovore sa prízvuk často prenáša na prvú slabiku zdôrazneného slova, najmä ak ide o predponové verbum (Buffa, 1995).

Dôraz bol zaznamenaný v 61 prípadoch (A "zaš pr'imeram.; 'to na mili'meter 'muši buc.; ñe'bulo "apsolutne 'žjadne 'hrozno.); čo zodpovedá 7 % prízvukovaných slov⁵.

Tabuľka č. 1 – realizácia dôrazu v severošarišskom nárečí

Počet slabík v slove	Miesto dôrazu	Dôraz
1	prvá slabika	31 %
2	prvá slabika	49 %
3 a viac	penultima	10 %
3 a viac	prvá slabika	10 %

Podľa: J. Bilský (2012)

Z hľadiska presúvania sa prízvuku nás budú zaujímať troj- a viacslabičné slová. Z tabuľky č. 1 možno vidieť, že polovica dôrazov v trojslabičných a viacslabičných slovách sa vyskytuje na prvej slabike ("za žel'eza som "zavari), no nemusí ísť výlučne o predponové sloveso ("apsolutne 'žjadne 'hrozno). Z toho vyplýva, ak prízvuk prechádza do dôrazu a zároveň ide o rému výpovede, často je prízvučná prvá slabika slova.

3.4 Tempo reči

Tempo reči možno definovať ako „množstvo slabík (alebo slov) vypovedaných za časovú jednotku.“ (Kráľ, 1989a, s. 365). J. Mistrík (1983) delí tempo reči na celkové (závisí od individuálnych zvyklostí hovoriaceho), úsekové (týka sa iba niektorej časti výpovede), vetné a slovné (týka sa jednotlivých viet, slov alebo časti vety). Zmena tempa reči (retardácia, akcelerácia, jeho zrušenie alebo na-

⁴ Súvisí s citovou náladou expedienta.

⁵ Rozloženie dôrazu v závislosti od počtu slabík v slove ponúka tabuľka č. 1

sadenie nového tempa) sa označuje pojmom agogika⁶ (Mistrík, 1983). Tempo reči je ukazovateľ artikuláčno-akustickej a percepčnej výkonnosti expedienta a percipienta v komunikačnom kanáli reči, má svoje pevné rozpätie, ktoré nenarúša náš komunikačný návyk. V opačnom prípade ide o príliš rýchle (akceleračné) tempo alebo spomalené (retardačné) tempo. Bolo dokázané, že v hovorovom štýle, ku ktorému môžeme zaradiť aj nárečový prejav, je tempo reči najrýchlejšie (Sabol, 2006).

V transkripcii sme zaznamenali tak retardačné tempo reči, ako aj akceleračné. Ak je tempo retardačné a zároveň ide o jadro výpovede, prízvuk je výraznejší, frekvencovanejší a môže prechádzať do dôrazu (^{T¹}co "to za spol'ah'l'ivosc; ^{T¹}da"koj;) (Bilský, 2012). Spomalenie tempa sa nedosiahne iba predĺžením slabík, ale ešte viac predĺžením páuz. Dôrazové slová, ktoré prinášajú novú informáciu, majú väčší časový priestor na svoju realizáciu ako nedôrazové slová (Sabol, 2006). My sa však domnievame, že expedient nepredlžuje slabiku, aby dosiahol spomalené tempo, ale opačne – retardačné tempo reči expedienta spôsobuje predĺženie prízvukovanej slabiky.

Ak je výpoveď realizovaná cez akceleračné tempo, prízvuk je menej frekvencovaný a presúva sa na prvú slabiku slova (^{T^a}pochval'eni 'Ježiš Kristus, 'pochval'eni 'Ježiš Kristus)⁷ (Bilský, 2012).

3.5 Pauza⁸

Každá výpoveď je výrazne ohraničená, ale aj v rámci nej sú jednotlivé časti vydelené, jednak sémanticky, jednak rytmicky. Túto funkciu popri iných zvukových javoch spĺňa aj pauza (Sabol, 1981). Pauza by sa dala definovať ako „prerušenie rečového prúdu na kratší alebo dlhší čas.“ (Kráľ, 1989a, s. 365). Prestávka v reči súvisí s nevyhnutnosťou nádychu. Pauzy s tým súvisiace sa nazývajú fyziologické. Pre komunikačný proces je však dôležité významové členenie výpovede, a tak fyziologická pauza by mala stáť na mieste významovej, komunikatívnej pauzy (Sabol, 2006). Významová (gramatická) pauza abscentuje pri akceleračnom tempe reči (^{T^a}ta 'ti ši po'vedal že 'tota pove'dala že 'ono!) (Bilský, 2012). Pauza má fonologicko-delimitačnú funkciu, čo úzko súvisí so vzťahom fonologickej a syntaktickej roviny jazyka. Pazou vo výpovedi taktiež rozlišujeme významy (*Upiecť, nie uvariť. Upiecť nie, uvariť.*) (Sabol, 2006), a preto akceleračné tempo reči môže narúšať aj sémanticky menej nesýtené prehovory, ktoré sú príznačné pre hovorový štýl. J. Mistrík (1983) okrem dvoch vyššie uvedených páuz rozlišuje aj umeleckú (didaktickú, neočakávanú) pauzu. Ide o prestávku, ktorá sa vo výpovedi bezpodmienečne nežiada, ale expedient ju môže uplatniť najmä kvôli jej dramatizujúcej funkcii.

4 Goralské nárečia⁹

Tieto dialekty sa rozprestierajú v súvislej oblasti na severe Kysúc, Oravy a Spiša, tiež aj v enklávach roztrúsených v Liptove, na gemerskom Horehroní a v okolí Kežmarku (Palkovič, 1981). Vzhľadom na ich geografické rozloženie netvorí jednotliaty celok, ale vnútorne sa členia na štyri skupiny: 1. spišské goralské nárečia, 2. oravské goralské nárečia, 3. kysucké goralské nárečia, 4. nárečia enkláv na Gemeri a v Liptove. Najväčšou a z hľadiska chronológie osídlenia aj najstaršou goralskou nárečovou oblasťou je goralská oblasť na Spiši. Tvorí ju 48 obcí a jednou z nich je aj nami skúmaná obec Lendak. Z jazykového i geografického hľadiska sa spišské goralské nárečia členia ešte na ďalšie dve skupiny, a to na severnú časť v Zamagurí¹⁰ a južnú časť v povodí Popradu (Dudášová-Kriššáková, 2001). Do **severnej časti spišských goralských dialektov** patrí **aj nárečie** dvoch rázovitých goralských obcí – Ždiaru a **Lendaku**. Tieto obce už ale ležia pod južnými svahmi Spišskej Magury a pod východnými až severovýchodnými svahmi Belianskych Tatier (Dudášová-Kriššáková,

⁶ Ide o pojem prevzatý z hudobnej terminológie.

⁷ V tejto konkrétnej replike prízvukovanie prvej slabiky slova by sa dalo vysvetliť aj tým, že ide o rutinné osvojenie si zvukovej realizácie tohto spojenia, avšak to by nevysvetľovalo fakt, že slovo *Kristus* je v tomto prehovore bez prízvuku.

⁸ Pauzu v jednotlivých príkladoch nárečových prehovrov symbolizuje čiarka vo vete.

⁹ Týmto termínom sa v slovenskej dialektológii označujú nárečia poľského pôvodu (Dudášová-Kriššáková, 1993).

¹⁰ Rozprestierajú sa medzi riekami Dunajec zo severu, západnú hranicu tvorí rieka Bielka, južnú hranicu geomorfologický celok Spšská Magura a z východu ich ohraničujú rusínske obce Veľký Lipník, Stráňany a Kamienka (Dudášová-Kriššáková, 2001).

2008). Goralské nárečia na slovenskom aj poľskom území tvoria spolu s podhalskými nárečiami karpatský typ nárečí (Dudášová-Kriššáková, 1993).

4.1 Prízvuk a dôraz

Ako je známe, prízvuk v goralských nárečiach sa realizuje na prvej slabike. F. Buffa (1976) zdôvodňuje prízvukovanie prvej slabiky v Podhalí slovensko-poľským jazykovým kontaktom. Podľa nášho názoru sa na prvej slabike realizuje len 9 % prízvukov (A 'ty 'jeste "nepřídzes,; 'pa::nabeka, 'palka¹¹ 'rjadna,;). Zvyšných 91 % prízvukov bolo zaznamenaných na predposlednej slabike¹² (Duče'kova mi vo'lala,; Dže'sonte im při'pravim, 'čajik,; 'jako na snou'bordže¹³, na 'jednej še pos'tavjom,;).

Tabuľka č. 2 – realizácia dôrazu v goralskom nárečí obce Lendak

Počet slabík v slove	Miesto dôrazu	Dôraz
1	prvá slabika	17 %
2	prvá slabika	59 %
3 a viac	penultima	4 %
3 a viac	prvá slabika	20 %

Podľa: J. Bilský (2012)

Pri analýze rečového prejavu goralského nárečia opäť možno konštatovať – ak sa prízvuk mení na dôraz, prízvučná býva prvá slabika slova ("Zaparkujes,; 'kebis 'isla "s Pežotem, 'to bis "nacvicyla,;), ale aj ('jag un 'idže do ro"boty ;), a to v pomere 1 : 5.

Výrazné prízvukovanie na penultime v goralskom nárečí v obci Lendak nezovšeobecňujeme na všetky goralské nárečia. Toto zistenie môže byť spôsobené tým, že skúmaná obec leží v tesnej geografickej blízkosti spišského areálu a od ostatných goralských obcí v Zamagurí je izolovaná prirodzenou fyzickogeografickou bariérou Spišská Magura. Vzhľadom na dnešnú intenzívnu mobilitu obyvateľstva susedné spišské nárečie môže značne vplývať na nárečie obce Lendak, i keď zvuková rovina jazyka je do veľkej miery stabilná.

4.2 Kvantita, pauza a tempo reči

Goralské nárečia taktiež kvantitu nepoznajú, pretože v starej poľštine zanikla v 15. storočí a pôvodné dlhé vokály podľahli kvalitatívnym zmenám (Dudášová-Kriššáková, 2008). Podobne ako v severošarišskom nárečí, aj tu sme kvantitu zaznamenali len v expresívnej funkcii ('pa::nabeka,; 'ja::aj,; 'he::j,;). Tempo reči bolo zaznamenané retardačné i akceleračné. Na základe sluchovej metódy usudzujeme, že pri retardačnom tempe reči prízvučná slabika trvá dlhšie ako v normálnom tempe (^{Tr}do Tal'janska, 'uš smy ^{Tr}'sami,; ze 'daco ^{Tr}'šetřić, i ^{Tr}'robić,;). Ako sme už uviedli vyššie, pri akceleračnom tempe absentuje nielen pauza (^{Ta}'oňi 'vjedzom ze 'ket še 'skonci 'jedna ros'prafka 'ta jus 'třeba 'isć,;), ale prízvuk sa presúva na prvú slabiku slova a neprechádza do dôrazu (^{Ta}Předbehovać 'ňebedžes, 'pojdzemy aj 'za koňym do Smo'kofca,; Ci 'ňebdže aj ^{Ta}'tatova 'Fabija 'doma,;) (Bilský, 2012).

5 Rusínske nárečie

Areál rusínskych dialektov sa rozprestiera od východného cípu Beskydského predhoria, tiahne sa Bukovskými vrchmi a oblasťou Laboreckej vrchoviny (okrem jej krajného západu), pokračuje severnou časťou okresu Svidník a pohorím Ondavská vrchovina, pokračujúc západnou časťou pohoria Busov a značnou časťou Čergova a končiac severnou časťou okresu Stará Ľubovňa a východnou časťou okresu Kežmarok (Blich, 1996). Karpatské rusínske nárečia sa podľa J. Vaňka (2015) rozdeľujú na

¹¹ Vo význame veľká suma peňazí.

¹² Rozloženie dôrazu v nárečí obce Lendak znázorňuje tabuľka č. 2

¹³ Vzhľadom na neutralizáciu v > f na konci slov a tvarov v goralskom dialekte by realizácia tohto slova mala byť v tvare *na snof/vbordže*, ale keďže ide o neologizmus, táto neutralizácia v tomto slove neprebehla.

dve skupiny: západnú a východnú. Západnú skupinu tvoria lemkovské nárečia (severné a južbé)¹⁴ a východnú skupinu zakarpatské alebo stredozakarpatské a severozakarpatské (bojkovské) nárečia. Aj jedna aj druhá základná skupina sa pritom diferencuje na menšie nárečové podskupiny.

Spisovný rusínsky jazyk na Slovensku (karpatská rusínčina¹⁵), ktorý bol kodifikovaný v roku 1995 na základe východnej časti rusínskych dialektov, patrí do skupiny tzv. slovanských spisovných mikro-jazykov a z genetického hľadiska sa zaraďuje k východoslovanským jazykom¹⁶ (Dudášová-Kriššáková, 2014).

5.1 Prízvuk

„Spisovná rusínčina predstavuje monotonický typ jazyka s dynamickým prízvukom, ktorého hlavnou zložkou je sila.“ (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 117). Základná izoglosa,¹⁷ ktorá oddeľuje západnú časť rusínskych dialektov od východnej časti, je ustálenie prízvuku na penultime v západnej časti rusínskych nárečí, kým vo východnej časti sa zachoval pôvodný voľný a pohyblivý prízvuk. Voľný a pohyblivý prízvuk má okrem fonologicko-dištingtívnej funkcie aj kulminačnú funkciu, pretože signalizuje počet slov vo výpovedi, no nesignalizuje hranice medzi slovami, takže fonologicko-delimitačnú funkciu (ako stály prízvuk) pohyblivý prízvuk nemá.¹⁸ Stály prízvuk však nemá fonologicko-dištingtívnu funkciu.¹⁹ Ustálenie prízvuku na penultime v západnej časti rusínskych nárečí je podľa J. Dudásovej-Kriššákovovej (2001) výsledkom procesu slovensko-rusínskej a poľsko-rusínskej jazykovej interferencie. Naše výsledky výskumu toto tvrdenie potvrdzujú ('Byla 'cala ro'dina, 'tu ša ho'time 'teper, na'pekli zme 'kopu ko'lačiu, nava'rili zme 'kačku,;).

Analýza nahrávky rusínskeho dialektu zo Sniny ukázala, že vo východnej časti rusínskych nárečí je problematika prízvuku komplexnejšia.²⁰ Realizáciu prízvuku v tomto dialekte sme zaznamenali na penultime ('a do polo'vičky "stačit' naobrivo'vaty.; Ta nao'brizu'j²¹, vyšma'rime 'von a 'budeš spo'kojnij!;), na poslednej slabike ('ne je vysokoško'lak,; je akade'mickýj ma'l'ar; 'vin ro'biu; u'tvor ho'ri²².;), na tretej od konca (*jag Mi'hal'iuče, Medži'labirce,; 'risky už 'jem na'tolkla,'dam pooba'l'ovaty,; re'zanky 'treba u'varity,;)* a na prvej slabike ("vecej 'tude zo 'Sninskoho 'okresu,; 'Zroluju 'risky i 'Matušovi,; Naj 'kupiť 'rohliky,;). Percentuálne rozloženie prízvuku na jednotlivých slabikách vyjadruje graf č. 1.

¹⁴ Podľa F. Buffu (1976) ide o nevhodné pomenovanie prevzaté z poľskej lingvistickej literatúry, pretože partikula *lem* sa vyskytuje aj v ostatných východoslovanských a miestami aj v stredoslovanských nárečiach. Podľa J. Štolca (1978) sa lexéma *lem* vyskytuje aj v niektorých severošarišských obciach ako tvar slovesa *byť* v 1. os. sg..

¹⁵ Pod pojmom *karpatské rusínske nárečia* zahŕňame dialekty Rusínov žijúcich na severovýchodnom Slovensku, v juhovýchodnom Poľsku, na Zakarpatskej Ukrajine a v časti rumunského Maramorošu (Vaňko, 2015).

¹⁶ Rusínčina vo Vojvodine patrí k západoslovanským jazykom a má východoslovanskú (južozemplínsku) genézu (Dudášová-Kriššáková, 2014).

¹⁷ Presnejšie vymedzenie tejto izoglosy pozri v monografii J. Dudásovej-Kriššákovovej (2014, s. 116).

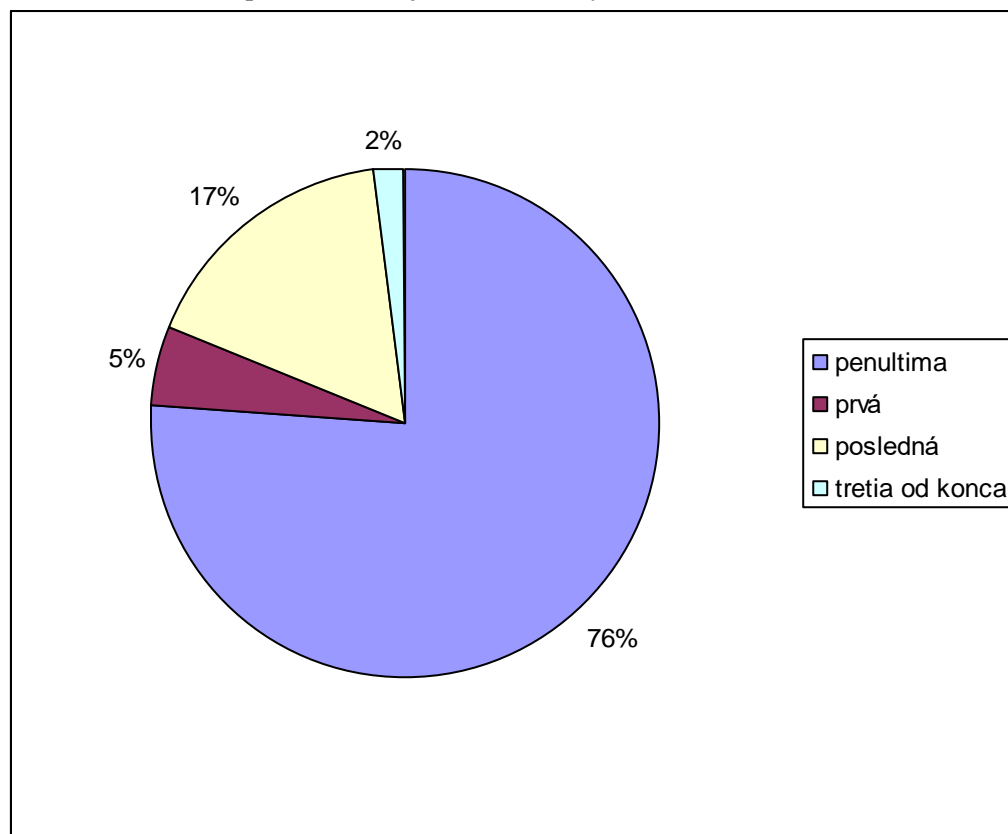
¹⁸ J. Dudášová-Kriššáková (2014) podľa H. Dalewskej-Greňovej (1997).

¹⁹ Výnimku tvorí iba spisovná macedónčina, kde v prípade homoným v prvom slove prízvuk padá na tretiu slabiku slova a v druhom slove na druhú slabiku slova (Dudášová-Kriššáková, 2014).

²⁰ Podrobnejšie vysvetlenie princípu realizácie prízvuku na jednotlivých slabikách (najmä v slovesách) vo východnej časti rusínskych nárečí pozri v štúdiu K. Koporovej *Rusínsky jazyk v kontexte slovanských jazykov* dostupnú na internete: <http://www.rusynacademy.sk/slovak/dokp17.htm>

²¹ V kontexte *orezávat' zemiaky*.

²² V kontexte *hore otvor skrinku v kuchyni*.

Graf č.1 – realizácia prízvuku v troj- a viacslabičných slovách²³ v rusínskom nárečí zo Sniny

Podľa: J. Bilský (2012)

Z grafu č. 1 vyplýva, že napriek voľnému a pohyblivému prízvuku vo východnej časti rusínskych nárečí je prízvuk z lokality Snina najfrekvencovanejší na predposlednej slabike. Tento fakt pripisujeme vplyvu rozsiahlemu areálu zemplínskeho nárečia. Vzhľadom na vybudovanú komunikačnú infraštruktúru interferencie medzi nárečiami sú dnes omnoho intenzívnejšie. Druhou najviac prízvukovanou slabikou bola posledná slabika. Prízvuk na predposlednej slabike sa najviac realizoval v slovesách ('čom jez mu nepovid'i'la?; ket 'teper i'šoû.; no zavo'laj!;), a to až v 75 % prípadov prízvukovania poslednej slabiky. Prízvuk na prvej slabike bol najfrekvencovanejší v substantívach, konkrétne v 65 % prípadov prízvukovania prvej slabiky (Naj 'kupit' 'rohliky.; 'Lude 'choďit 'z Uľiča.; 'Vin po 'matere pi'šoû.; 'Jag na 'Matuša.; 'vecej 'lude zo 'Sninskoho 'okresu. ;). Z vyššie popísaných výsledkov vyplýva, že v menách sa prízvuk dominantne realizuje na prvej slabike a v slovesách na poslednej.

5.2 Ostatné suprasegmenty

Kvantitu sme aj v tomto nárečí zaznamenali len v expresívnej funkcii, najmä v súčinnosti s dôrazom a s retardačným tempom reči (^{Ti} "Vi::ďiû!; "Sy::na. "Jo::j, 'mam 'syna!). Ak sa vyskytla kvantita bez prítomnosti týchto prozodických vlastností, išlo o neukončenú, vopred nepripravenú výpoveď ('Vna::, no 'a'le 'ta::, šak 'tota;).

Tempo reči v tomto dialekte bolo zaznamenané retardačné i akceleračné, avšak zmena miesta prízvuku v závislosti od dôrazu či tempa reči zaznamenaná nebola (^{Ta} 'Toto tu už ne'chočíš slu'chaty!; ^{Ta} 'Vin je akade'mickýj ma'lar.; Bo 'tam pre"stavjova'li.;). Preto usudzujeme, že vo východnej časti rusínskeho nárečia miesto prízvuku v rámci slova nezávisí od iných suprasegmentálnych javov, ale skôr od slovného druhu. Ako sme uviedli aj pri ostatných skúmaných nárečiach, pri akceleračnom tempe reči absentujú významové (gramatické) pauzy (^{Ta} 'Andrej 'Smoľak 'byû 'kolo 'nich šo 'tu si'd'i'li.; ^{Ta} 'Hvariû 'dobri 'oco i'šoû.;).

²³ V prípade prízvukovania poslednej slabiky sme do štatistiky započítavali aj dvojslabičné slová.

6. Závěry

V tejto časti práce sa pokúsime sumarizovať spoločné a odlišné vyskúmané znaky jednotlivých nárečí na suprasegmentálnej úrovni.

Prízvuk vo všetkých skúmaných nárečiach (okrem rusínskeho nárečia zo Sniny) sa dominantne realizuje na penultime. Podľa druhého fonologického zákona Romana Jakobsona platí inkompatibilita voľnej kvantity a voľného prízvuku (Dudášová-Kriššáková, 2014). Tento zákon vychádza z faktu, že v jazykoch, kde má dištinktivnú funkciu voľný a pohyblivý prízvuk (východná časť rusínskych nárečí), nemôže mať dištinktivnú funkciu aj voľná kvantita. Vzhľadom na ustáľovanie sa prízvuku na penultime²⁴ (pravdepodobne pod vplyvom zemplínskeho nárečia a iných východoslovenských nárečí) aj v lokalite vo východnej časti rusínskych nárečí sa v budúcnosti funkcia prízvuku môže modifikovať. Z fonologicko-dištinktivnej funkcie sa môže zmeniť „iba“ na fonologicko-delimitačnú, ako to je v spisovnej slovenčine a vo väčšine nárečí východoslovenského makroareálu.

Podľa F. Buffu (1995) sa prízvuk v šarišských nárečiach v silne expresívnych výrazoch môže preniesť aj na koniec slova. V našom výskume takýto prípad nebol zaznamenaný v žiadnom²⁵ zo skúmaných dialektov. Rozloženie prízvuku na jednotlivých slabikách v skúmaných nárečiach zobrazuje graf č. 2 na nasledujúcej strane. Podľa J. Sabola – J. Zimmermanna (1994) prízvučná slabika v spisovnej slovenčine oproti neprízvučnej trvá dlhšie, a to v pomere 1,2 : 1. Na základe sluchovej metódy a vyššie popísaných skutočností usudzujeme, že v prípade prízvučnej slabiky v skúmaných nárečiach je to tento pomer väčší.

Vo fonologickom systéme sa uplatňujú dva typy fonologických dištinktvných vlastností:

1. prozodické, ktoré sa prejavujú na nositeľoch slabičnosti (napríklad kvantita v spisovnej slovenčine, prízvuk v spisovnej ruštine, bieloruštine a rusínčine); 2. inherentné, ktoré sú charakteristické pre fonémy nezávislé na ich funkcii v slabike (napríklad spisovná poľština, západná časť rusínskych nárečí, goralské, severošarišské, ale aj ostatné východoslovenské nárečia).²⁶ Z nášho výskumu možno konštatovať, že **vo všetkých troch²⁷ skúmaných nárečiach sa uplatňujú inherentné fonologické dištinktvne vlastnosti**. Spisovnú rusínčinu, a teda aj východnú časť rusínskeho nárečia možno zaradiť k prozodickému typu fonologických dištinktvných vlastností, čo nemožno povedať o ostatných skúmaných nárečiach.

Z grafu č. 2 vidíme, že najviac prízvukovaných slabík na penultime je v severošarišskom nárečí. Ukazuje sa, že v nárečí východoslovenského makroareálu je pozícia prízvuku stabilná a nepodlieha inojazyčným vplyvom susedných nárečí či spisovnému jazyku. Najmenej prízvukovaných slabík na penultime bolo zistených v rusínskom nárečí z mesta Snina. Možno z toho dedukovať trend, že zemplínske nárečia vplývajú na východnú časť rusínskych nárečí, podobne ako vplývajú spišské nárečia na goralský dialekt obce Lendak. Ak by sa v budúcnosti prízvuk ustálil na penultime aj vo východnej časti rusínskych dialektov, tak aj toto nárečie bude mať prízvuk „len“ s fonologicko-delimitačnou funkciou a vo fonologickom systéme tohto nárečia by sa uplatňovali len inherentné fonologické dištinktvne vlastnosti. Najfrekvencovanejšie prízvukovanie prvej slabiky (9 %) sme zaznamenali v dialekte obce Lendak. Táto skutočnosť môže byť spôsobená aj tým, že v minulosti sa v goralských nárečiach prízvuk ustálil na prvej slabike slova.

²⁴ Podľa nášho výskumu je to 76 % percent prízvukovaných slabík v trojslabičných a viacslabičných slovách.

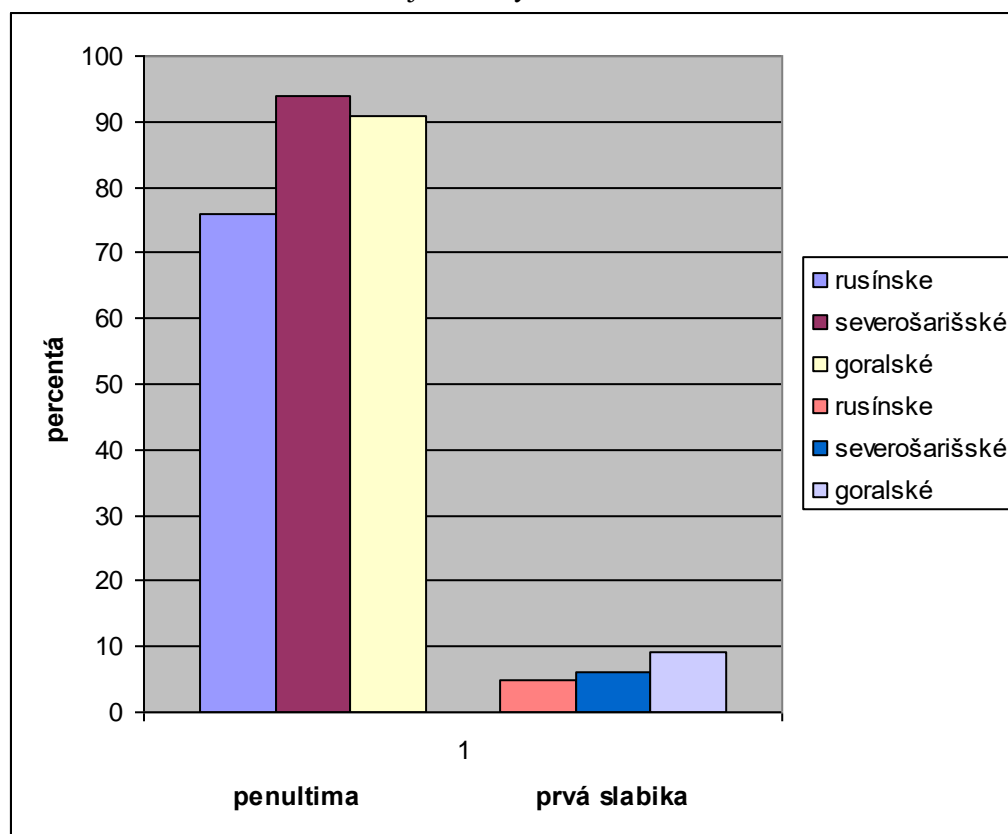
²⁵ Prízvukovanie poslednej slabiky vo východnej časti rusínskych dialektov je podmienené historickým vývinom východoslovenských jazykov, teda tomu neprípisujeme vplyv iných suprasegmentálnych javov.

²⁶ Spracované podľa J. Dudášovej-Kriššákovvej (2014) na konfrontačnom opise zvukovej roviny slovenčiny a ruštiny.

²⁷ Okrem rusínskeho nárečia zo Sniny.

Graf č. 2 – Prízvukovanie slabík v jednotlivých nárečiach

Z výskumu goralského a severošarišského nárečia medzi tempom reči, dôrazom a polohou prízvuku nám vyplynuli určité zákonitosti. Ak je tempo reči retardačné a zároveň ide o jadro výpovede, prízvuk je výraznejší, frekventovanejší a môže prechádzať do dôrazu. Ak prízvuk v týchto dvoch nárečiach prechádza do dôrazu a zároveň ide o rému, často je prízvučná prvá slabika slova. V severošarišskom nárečí z Bardejova sa na prvej slabike realizuje polovica dôrazových slabík z troj- a viacslabičných slov, v goralskom nárečí je to až okolo 80 %, takže pomer realizácie dôrazu na prvej slabike slova oproti penultime je v goralskom nárečí oveľa väčší ako v severošarišskom dialekte. Môže to byť spôsobené tým, že podľa doterajších poznatkov je goralským nárečiam prízvukovanie prvej slabiky slova vlastné a v korelácii s inými suprasegmentmi (s dôrazom a so zmenou tempa reči) dochádza z toho dôvodu k častejšiemu presunu prízvuku z penultimy na prvú slabiku. Ak je výpoveď realizovaná cez akceleračné tempo, prízvuk v severošarišskom a goralskom dialekte je menej frekventovaný a presúva sa na prvú slabiku slova. V rusínskom dialekte sme presúvanie prízvuku v závislosti od iných suprasegmentov nezaznamenali. Pri akceleračnom tempe reči sme vo všetkých skúmaných nárečiach zaznamenali absenciu významovej (gramatickej) pauzy. Prízvučná slabika v korelácii s retardačným tempom reči sa vo všetkých skúmaných nárečiach predlžuje, ale nie do takej miery, aby sme mohli hovoriť o kvantite.

Kvantita ako systémový jav v skúmaných nárečiach zaznamenaná nebola. Jej prípadný výskyt sa obmedzuje len na jej expresívnu funkciu, a to v prípade rémy výpovede (najmä v korelácii s dôrazom a s retardačným tempom reči) a v súvislosti s nepripravenou výpoveďou a v citoslovciach.²⁸ Podľa F. Buffu (1995) sa v silne expresívnych prehovoroch prízvučná slabika môže značne predĺžiť. Na základe sluchovej metódy to môžeme potvrdiť vo všetkých troch skúmaných dialektoch, no usudzujeme, že o kvantite ako takej sa ani v týchto prípadoch hovoriť nedá.

²⁸ Na vyvodzovanie rozsiahlych záverov z hľadiska zvukovej roviny jazyka tieto slovné druhy nie sú veľmi vhodné, pretože sú príliš amorfne.

Nárečia sa vyvíjajú veľmi dynamicky a domnievame sa, že vzhľadom na neustále sa zvyšujúce tempo technického pokroku táto dynamika bude naďalej pokračovať a rásť. Preto odporúčame sledovať najmä hraničné oblasti medzi jednotlivými areálmi, a to hlavne nárečový prejav mladšej a strednej generácie. Na jednoznačné potvrdenie zmeny pozície prízvuku v obci Lendak a vo východnej časti rusínskych nárečí by bolo dobré rozšíriť výskum na rozsiahlejšej vzorke informátorov. Keďže Lendak leží na južnom svahu Spišskej Magury a neďaleko hlavnej cesty Podolíneec – Kežmarok – Poprad, bolo by zaujímavé overiť si miesto prízvuku aj v ďalších goralských obciach s podobnou geografickou polohou,²⁹ kde tiež môže dochádzať k intenzívnejším goralsko-spišským jazykovým kontaktom.

Zoznam použitých skratiek a značiek:

û – bilabiálne u

' – prízvuk

" – dôraz

:: – kvantita s expresívnou funkciou

Ta – akceleračné tempo reči

Tr – retardačné tempo reči

Os. – slovesná osoba

Sg. – singulár

Literatúra:

BILSKÝ, J.: Prozodické javy vo východoslovenských nárečiach (*Bakalárska práca*). Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach 2012. 56 s.

BLICHA, M.: Toponymia Ondavskej a Toplianskej doliny. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach 1996. 213 s.

BUFFA, F.: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 247 s.

BUFFA, F.: O vzájomných slovensko-poľských jazykových vplyvoch. In: Prednášky XII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Studia Academica Slovaca 5. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1976, s. 34 – 48.

BUFFA, F.: Šarišské nárečia. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV 1995. 400 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2014. 224 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Goralské nárečia. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV 1993. 169 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Kapitoly zo slavistiky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2001. 187 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Kapitoly zo slavistiky II. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2008. 312 s.

KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská 2011. 233 s.

KOPOROVÁ, K.: Rusínsky jazyk v kontexte slovanských jazykov. [Cit. 2015-08-06.] Dostupné na internete: <http://www.rusynacademy.sk/slovak/dokp/p17.htm>

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: SPN 1988. 344 s.

KRÁL, Á.: Suprasegmentálne javy. Prozodické vlastnosti. In: Fonetika a fonológia. Bratislava: SPN 1989a. s. 357 – 369.

KRÁL, Á.: Fonetika. In: Fonetika a fonológia. Bratislava: SPN 1989b. s. 91 – 192.

MISTRÍK, J.: Moderná slovenčina. Bratislava: SPN 1983. 292 s.

PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečia. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko 1981. 142 s.

SABOL, J.: Suprasegmentálny podsystem. In: Kultúra hovoreného prejavu. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006. s. 77 – 180.

SABOL, J.: Zvuková rovina. In: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: SPN 1981. s. 78 – 153.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach 1994. 94 s.

SOKOLOVÁ, M.: Hlásokoslovné špecifiká západoslovenských jazykov. In: Fónické javy v slovanských jazykoch. Zborník z XII. medzinárodnej konferencie Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Prešov: Náuka 2002, s. 33 – 44.

²⁹ Napríklad Slovenská Ves, Vojňany, Jurské či Krížová Ves.

- ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka II. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1978. 188 s.
- ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV 1994. 179 s.
- VAŇKO, J.: Karpatské rusínske nárečia. [Cit. 2015-08-06.] Dostupné na internete: <http://www.rusynacademy.sk/slovak/sl_jazyk.html#back>